

MUHAMMED b. EBÛ HUZEYFE

(محمد بن أبي حذيفة)

Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Ebî Huzeyle
Mihşem b. Utbe b. Rebîa el-Abşemî
(ö. 36/657)

Sahâbî.

615 yılında Habeşistan'da dünyaya geldi. Babası Ebû Huzeyle ile annesi Sehle bint Süheyîl Habeşistan'a hicret eden ilk kafile içinde yer almış, bir süre burada kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüştür. Ebû Huzeyle, 12 (633) yılında Müseyili-metülkezzâb'a karşı Yemâme'de yapılan Akrabâ savaşında şehid olunca Hz. Osman'ın himayesinde büyündü ve onun tarafından Mısır'a gönderildi. Zâtü's-savârî savaşında (34/655) kumandan Abdullâh b. Sa'd b. Ebû Serh ile arası açıldı. Aynı dönemde Hz. Osman'a da muhalefet etmeye başladı. Bu muhalefete gerekçe olarak Hz. Osman'ın onu içki içtiği için cezalandırması (Belâzûrî, V, 50) veya idarı bir görev talebine müsbet cevap vermemesi (Taberî, IV, 399; Safedî, II, 328) gibi sebepler zikredilmektedir. Ayrıca Muhammed'in Hz. Peygamber tarafından ölüme mahkûm edilmiş olan Abdullâh b. Sa'd'in Mısır'a vali tayin edilmesini de hoş karşılamadığı, bu yüzden Hz. Osman'ı eleştirdiği kaydedilmektedir (Belâzûrî, V, 49; Taberî, IV, 292). Abdullâh b. Sa'd, Mısır'da halifeyle karşı meydana gelen muhalefetin başını çeken Muhammed b. Ebû Huzeyle ile Muhammed b. Ebû Bekir'i hapsettiye de bir süre sonra Muhammed b. Talha'nın araya girmesiyle serbest bırakıldı. Abdullâh, İfrîkiye seferine çıktığı sırada onları da beraberinde götürdü. Muhammed b. Ebû Bekir yolda rahatsızlanınca İbn Ebû Huzeyle onunla birlikte Mısır'a geri döndü. Burada Hz. Osman aleyhî propagandalarına devam ettiler. Mısır'da muhalefetin arttığını gören Hz. Osman durumu araştırmak için Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı görevlendirdi. Ancak Muhammed b. Ebû Huzeyle onu Mısır'a sokmayarak Medîne'ye dönmeye mecbur etti. Halife, Muhammed'e 30.000 dirhem ve bir miktar elbise gönderdiye de Muhammed, halka bunların halifenin kendisine gönderdiği rüşvet olduğunu söyleyip kinamalarını sürdürdü. Onun bu dönemde Resûl-i Ekrem'in hanımlarının ağızından Mısır halkına mektuplar yazıp halkı kendisine karşı kıskırlığı haberî Hz. Osman'a ulaşınca Ammâr b. Yâsîr'i Mısır'a yollayarak bu haberlerin doğru olup olmadığını tâhîk etmesini istedî. Ancak Mısır'a gelen Am-

mâr da muhalefetin yanında yer aldı. Bu nün üzerine Abdullâh b. Sa'd'in durumu halifeyle bildirdiği ve halifenin validen Ammâr'ı Medîne'ye göndermesini istediği kaydedilmektedir.

Hz. Osman'a karşı bir ordu hazırlamaya karar veren Muhammed b. Ebû Huzeyle, gönüllülerden seçtiği 500, 600 veya 1000 kişiyi Abdurrahman b. Udeys el-Belevî kumandasında Medîne'ye gönderdi (Receb 35 / Ocak 656). Bunlar umre yapmak için yola çıktııklarını söylemişlerse de asıl amaçları Hz. Osman'ı halifelikten ayrılmaya zorlamaktı. Abdullâh b. Sa'd durumu Hz. Osman'a bildirdi ve ardından Sâib b. Hişâm el-Âmirîyi (veya Ukbe b. Âmir el-Cûhenî) yerine vekil bırakarak Medîne'ye gitmek üzere Mısır'dan ayrıldı. Bunu fırsat bilen Muhammed b. Ebû Huzeyle vali vekilini görevden uzaklaştırdı yönetimine el koydu (Şevval 35 / Nisan 656). Abdullâh b. Sa'd yolda Hz. Osman'ın muhasara edildiğini, ayrıca Muhammed b. Ebû Huzeyle'nin Mısır'da idareyi ele geçirdiğini öğrenip geri dönmek istediye de Mısır'a sokulmadı; bunun üzerine Askalân'a gitti.

Hz. Osman'ın şehid edilmesi sırasında Muhammed b. Ebû Huzeyle'nin Mısır'da bulunduğu, halifenin ölümünden sonra Mısır'a dönen askerlerin olaydan kendilerinin sorumlu olmadığını söylediğleri bilinmektedir. Bununla birlikte Hz. Osman taraftarları Muâviye b. Hudeyc'in etrafında toplanarak Muhammed b. Ebû Huzeyle'ye karşı harekete geçtiler ve onun askerlerini Diknâs mevkîinde yenilgiye uğrattılar. Muhammed b. Ebû Huzeyle'nin Kays b. Harmel el-Lahmî kumandasında gönderdiği ordu da Hz. Osman taraftarlarında mağlûp edildi (1 Ramazan 36/21 Şubat 657). Bu arada Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs ile birlikte Mısır'a doğru yola çıkıp Şevval 36'da (Nisan 657) Aynîşems bölgesine ulaştı; fakat Muhammed b. Ebû Huzeyle onun yolu devam etmesine izin vermedi. Muâviye, amacının Hz. Osman'ın katillerini yakalamak olduğunu ve savaşı düşünmediğini belirterek Muhammed'i rehineler mukabilinde anlaşmaya razı etti. Muhammed de Hakem b. Salt'ı vekil bırakıp rehînelerle birlikte Muâviye'nin yanına gitti. Lüdd'e geldiklerinde Muâviye onları hapsetti ve kendisi Dîmaşk'a döndü. Hapsinden kaçan Muhammed ve arkadaşları Havran'da Muâviye'nin adamları tarafından yakalanıp öldürülüdü (Zîlhicce 36 / Haziran 657). Onun 38 (658-59) yılında

öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır (Taberî, V, 105-106; Safedî, II, 328).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hisâm, *es-Sîre*², I-II, 322; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâş), s. 195, 272; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 49-51; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), IV, 291-292, 353, 357, 378, 399, 421, 546, 547; V, 105-106; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuâdât* (Guest), s. 13-20; İbn Abdülber, *el-İstâb* (Bicâvî), III, 1369-1370; İbn Asâkir, *Târihü Dîmaşk*, XV, 209-212; İbnü'l-Esîr, *Üsdû'l-ğâbe*, IV, 315-316; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 158-162, 169; Muhammed b. Yahyâ b. Ebû Bekir el-Endelûsi, *et-Temhid ve'l-beyân fî makâtelî's-şâhîd 'Osmân b. 'Affân* (nşr. Kerem Hilmî Ferhat Ahmed), Kahire 1423/2002, s. 220, 226, 256; Zehebî, *A'lämû'n-nübelâ*, III, 479-481; Safedî, *el-Vâfi*, II, 328-330; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 373-374; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumü'z-zâhire*, I, 94-95; Ch. Pellat, "Muhammad b. Abî Hudâhayfa", *El'* (ing.), VII, 394-395.

 CASIM AVCI

MUHAMMED b. EBÛ ŞENEB

(bk. İBN EBÛ ŞENEB).

MUHAMMED EBÛ ZEHRE

(محمد أبو زهرة)

Muhammed b. Ahmed b. Mustafa
Ebû Zehre
(1898-1974)

Mısırlı âlim.

29 Mart 1898'de Nil deltasının orta kesiminde yer alan Mahalletülkübrâ'da doğdu. Bu şehrin ileri gelen bir ailesine mensuptur. İlkokulda iken Kur'an-Ke-rîm'i ezberledi. Medrese öğreniminden sonra Tanta'daki el-Câmiu'l-Ahmedî'ye girdi (1913). 1916'da Medresetü'l-kazâi-ş-şerî'ye kaydoldu. Burada Ali el-Haffîf, Abdülcelîl Îsâ, Muhammed Âtif Berekât Paşa ve Ahmed İbrâhim Bey gibi hocalardan ders aldı. Medresetü'l-kazâi-ş-şerî'den mezun olunca bir yıl kadar stajyer avukatlık yaptı. Bu arada dışarıdan Kahire Üniversitesi Dârülulûm Fakültesi'ni bitirdi (1927). Aynı yıl Arap dili ve fıkıh okutmak üzere bu fakülteye ve Medresetü'l-kazâi-ş-şerî'ye müğerris tayin edildi. Ardından Sûhâc ve Kahire I. Fuâd liselerinde çalıştı. 1933'te Ezher Üniversitesi'ne bağlı Külliyyetü usûli'd-dîn'in Vaaz ve İrşad Bölümü'ne müğerris oldu; okuttuğu derslere dair yazdığı eserlerle telîf hayatına başladı. 2 Kasım 1934'te I. Fuâd Üniversitesi (Kahire Üniversitesi) Hukuk Fakültesi'nde hitabet, bir yıl sonra da İslâm hukuku hocâlığına getirildi ve İslâm hukuku bölüm başkanlığı yaptı. 1934-1942 yılları arasında Külliyyetü usûli'd-dîn'deki ders-

lerini misafir öğretim üyesi sıfatıyla sürdürdü. 1958'de Hukuk Fakültesi'nden emekli olduktan sonra da burada ders vermeye devam etti. Ma'hadü'd-dirâsâti'l-Arabiyyeti'l-âlî'de hocalık yaptı, Ma'hadü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye'nin kuruluşunda rol aldı ve bu enstitünün İslâm hukuku bölüm başkanlığı görevini yürüttü. 1960 yılında Evkaf Bakanlığı'nın Kur'ân-ı Kerîm'in bir tefsirinin hazırlanması ve diğer dillere tercümesi amacıyla oluşturduğu komisyonun raportörüğünü yaptı ve burada hazırlanan *el-Münteħab fi tefsiri'l-Kur'ân-ı Kerîm* adlı eser (Kahire 1423/2002, 20. bs.) birçok dile çevrildi. Şubat 1962'de Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye'ye üye seçildi. Bunların yanı sıra Krimnoloji ve Sosyoloji Enstitüsü, Ezher Üniversitesi Meclisi ile Teknik Bilimler ve Edebiyat Yüksek Konseyi üyeliklerinde, Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre kanunlaştırma komisyonu raportörlüğü görevinde bulundu. 1963-1964'te Ezher Üniversitesi'ne bağlı Külliyyetü'l-muâmelât ve'l-idâre'de İslâm hukuku dersleri okuttu. 1969 yılında aile planlaması, çok evlilik ve talâkın sınırlanılması gibi konuların yer aldığı ahvâl-i şâhiyye kanun tasarısına yönelik sert tenkitleri üzerine gazete ve dergilerde yazı yazması engellendi, konferans ve ders vermesi yasaklandı. Cemal Abdünnâsır'ın 1970'te ölümü üzerine bu kısıtlamalar kaldırıldı. Misir Devlet Başkanı Enver Sedat'a da bu konuya ilgili görüşlerini açıklayan bir mektup yazdı. 11 Nisan 1974'te vefat etti.

Muhammed Ebû Zehre son dönemin çok yönlü âlimlerinden biridir. Çeşitli konferansları, kitle iletişim araçlarında yaptığı konuşmalar ve başta *Livâ'u'l-İslâm* olmak üzere dergilerde yazdığı makalelerle Misir'in fikir hayatında etkili olmuştur. İslâm hukuku, tefsir, hadis, kelâm, Arap dili gibi alanlarda Kahire, İskenderiye, Ezher üniversiteleriyle Misir dışındaki bazı Arap üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora tezleri yönetmiş, başta ahvâl-i şâhiyye kanunu olmak üzere birçok hukukî düzenleme ve tâdil komisyonunda görev almıştır.

Düşüncelerini çekinmeden ifade eden Ebû Zehre, İslâmî değerlere aykırı bulduğu uygulamalara karşı çıkan bir ilim adamıydı. Kur'an'ın asıl mûcîzevî yönünün onda mevcut hukuk prensiplerinde olduğunu söylemiş (Ebû Bekir Abdürrâzîk, *Ebû Zehre: İmâmü 'âsrîh*, s. 148; M. Ahmed Serrâc, sy. 11 [1992], s. 82), bilhassa hukukla ilgili eserlerinde günümüz hukukıyla İslâm hukukunu mukayeseli bir şe-

kilde ele almış, bu yolla hukuk öğrencilerinin muhâkemesinin gelişeceğini, görüşleri tartışma ve doğrulu arama melekesi kazanacağını belirtmiştir (*el-Milkiyye ve nażariyyetü'l-akâd*, s. 3-4). Eserlerinde klasik fıkıh sistematığı yerine modern tasnifi esas alan bir metot benimsemiş, bu yöndeği çalışmaları teşvik etmiştir (M. Ahmed Serrâc, sy. 11 [1992], s. 83-84). Mezhepleri birbirine yaklaştıracığını, ihtiyaç halinde hepsinden faydalanmaya kapı aralayacağını, hukukla meşgul olanların İslâm hukukunun kavram ve teorilerini anlamasını, teoriyle pratik hayat arasında bağlantı kurmasını kolaylaştıracığını düşündüğü bu metodu (a.g.e., sy. 11 [1992], s. 77) izlemesinde özellikle hocası Ahmed İbrâhim Bey'in, derslerini dört mezhebin yanı sıra İmâmiyye, Zeydiyye, Zâhiriyye ve İbâziyye ile modern hukuk ve İslâm hukukunu mukayeseli bir şekilde işlemesinin etkili olduğunu bizzat kendisi söylemektedir (*Livâ'u'l-İslâm*, XVIII/4 [1964], s. 208-212). Ancak Zeyd b. Ali ve Ca'fer es-Sâdîk'in hayatı ile Ca'ferî fıkıhına dair bazı araştırmalarından dolayı Sünnileri'n, Ca'ferîler'e ait görüşleri eleştirmesi yüzünden bu mezhebe mensup araştırmacıların ağır tenkitlerine mâruz kalmıştır (a.g.e., a.y.). Bilhassa Küleynî'nin *el-Kâfi'sini* Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili bazı rivayetleri sebebiyle mahkûm etmesi yüzünden (*el-İmâm es-Sâdîk*, s. 327 vd.) kendisine reddiyeler yazılmıştır (meselâ bk. Abdürresûl el-Gaffâr, tür.yer.).

Muhammed Ebû Zehre *Livâ'u'l-İslâm*'da yayımladığı yazılarında fıkıh, tefsir ve hadis alanındaki araştırmalarda izlediği metodu açıklamıştır. Ona göre fıkıh araştırmalarında tutarlı metot şu üç esasa uymakla gerçekleşir: Öncelikli kaynak olarak Kur'an'a ve Sünnet'e başvurmak, bu kaynaklarda açık hüküm bulunmadığında nasların ana ilkeleri ışığında ictihad etmek (bu da kıyas yapma ve maslahatı gözetme yoluyla olur), sahâbe, tâbiîn ve müctehid imamlardan oluşan Selef'in sözlerine başvurmak. Sahâbe kavli konusundaki yaklaşımı Ebû Hanîfe'nin usulünde olduğu gibi icmâ' ettiğleri konularda onlara uyma ve ihtilâf ettiğleri huluslarda delili en güçlü olanı tercih etme şeklindedir. Bunun ölçüsü de ya müctehid imamların çoğunun tâbi olduğu görüşü benimsemek ya da Hz. Ömer gibi ileri gelen bir sahâbiye uymaktır. Tâbiîne gelince sarınlara aykırı bulunmamak şartıyla müctehid imamlardan çoğunluğun tâbi olduğu görüşe uymak gereklidir. Fıkıh ilmini etkisi, yönlendirme gücü ve

alanının genişliği bakımından dengi bulunmayan bir servete benzeten Ebû Zehre bunu müslümanların bıraktığı en hayırlı ilmî miras kabul eder. İslâm medeniyetinin fıkıhla işa edildiğini, müslümanlara nisbet edilen İslâmî ilimler içinde en saf disiplinin fıkıh olduğunu ve fıkıhın bir başka kültürden etkilenmediğini ve onun diğer ilimleri etkilediğini söyler (XVIII/3 [1964], s. 147-151).

Ebû Zehre Kur'an tefsiri konusunda üç prensip benimsemiştir. 1. Araplar'ın anladığı kelime mânalarının ve үslûbun dışına çıkmamak; 2. Kur'an lafızlarını te'vil ederek modern bilgi nazariyeleri oluşturmaktan ya da modern bilimsel nazariyeleri naslardan hareketle ispat yoluna gitmekten sakınmak (çünkü bilimsel teoriler sürekli değişmektedir); 3. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için ondaki belâgat sırlarını dikkatle araştırmak. Ebû Zehre, Kur'an'ın bir başka dile tercümесinin uygun ve hatta mümkün olmadığını ileri sürmektedir (gerekçeleri için bk. a.g.e., XVIII/7 [1964], s. 403-407; XVIII/8 [1964], s. 465-468).

Muhammed Ebû Zehre'ye göre IV. (X.) yüzyılda ictihad kapısının kapanmış olduğu anlayışı müslümanların hayrına bir gelişme sayılır, ancak ehil olanlar için ictihad kapısı her zaman açıktır (Ebû Bekir Abdürrâzîk, *Ebû Zehre: İmâmü 'âsrîh*, s. 137-138; Nâṣır Mahmûd Vehdân, s. 191; *Livâ'u'l-İslâm*, XVIII/5 [1964], s. 274-277; M. Ahmed Serrâc, sy. 11 [1992], s. 88, 93); evli kimseye uygulanması öngörülen recm cezasının sübütunda kesinlik yoktur (M. Ahmed Serrâc, sy. 11 [1992], s. 85, 96); sakal dinî bir hükümden ziyade bir âdet sayılır (*İslâm Hukuku Metodolojisi*, s. 101); özel sigortaların işlemleri câiz değildir (Karaman, *İslâm'a Göre Banka ve Sigorta*, s. 200-224); dört mezhebin hilâfina aynı anda üç boşama bir boşama kabul edilir (*el-Âhvâlü's-şâhiyye*, s. 303-309); Hz. Peygamber hayatı iken hadislerde nesih câiz olmakla birlikte (*Livâ'u'l-İslâm*, XVIII/11 [1964], s. 658-662) Kur'an hükümlerinde nesih meydana gelmemiştir (*Zehretü't-tefâsîr*, I, 355-358; *Livâ'u'l-İslâm*, XVIII/10 [1964], s. 593-597).

Eserleri. A) **Tefsir ve Kur'an İlimleri.** 1. *Zehretü't-tefâsîr* (I-X, Kahire, ts.). *Livâ'u'l-İslâm* dergisinde yayımlanan Kur'ân-ı Kerîm tefsirinin kitap haline getirilmiş şekli olup müellifin ölümü dolayısıyla Nemî sâresinin 73. âyetine kadar gelebilmiştir. Ebû Zehre, daha çok dirâyet tefsiri özelliğini taşıyan eserinin önsözünde klasik tefsirlere bazı eleştiriler önemlerek kendi çalışmasının amaç ve metoduna

dair ipuçları vermektedir. **2. el-Mu‘cize-tü'l-kübrâ (el-Kur‘ân)** (Kahire 1971, 1977). Tefsirin mukaddimesi olarak yazılmaya başlanan bu çalışma hacmi artınca müstakil kitap şeklinde yayımlanmıştır.

B) Fıkıh ve Fıkıh Usulü. **1. Uşûlü'l-fıkıh** (Kahire 1957, 1958). Bu alanda yazılın ilk modern eserlerden olup önsözünden, daha çok Mısır'daki hukuk fakülteleri öğrencilere yardımcı kitabı şeklinde hazırladığı anlaşılmaktadır. Eseri Abdulkadir Şener çeşitli notlarla birlikte *İslâm Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usulü* adıyla tercüme etmiştir (Ankara 1973). **2. Muḥādarât fî usûlü'l-fıkhi'l-Caferî** (Kahire 1956). **3. eş-Seri'atü'l-İslâmiyye.** 1956 yılında Halep'te verdiği konferansın metni olup ölümünden sonra öğrencileri tarafından kitap halinde yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1987). **4. el-Cerîme ve'l-'ukûbe fi'l-fıkhi'l-İslâmî** (Kahire 1956). Modern terminolojiye göre İslâm hukukunun suç ve ceza teorisini ele alan eser bazı araştırmacılarca bu alandaki ilk çalışma kabul edilmekle birlikte Abdulkadir Üdeh'in *et-Teşrifü'l-cinâ'iyyü'l-İslâmi* bundan öncedir. Kitap daha sonra iki ayrı cilt halinde *el-Cerîme fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Kahire 1394/1974) ve *el-'Ukûbe fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Kahire 1394/1974) adıyla neşredilmiş. İbrahim Tüfekçi eseri *İslam Hukukunda Suç ve Ceza* ismiyle Türkçe'ye çevirmiştir (I-II, İstanbul 1994). **5. el-'Alâkâtü'd-devliyye fî zilli'l-İslâm** (Kahire 1964). 1964'te Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye'nin düzenlediği konferansa sunulan tebliğ olup Hüseyin Algül ve Osman Şekerci tarafından *İslâm'da Beşeri Münasebetler* ismiyle tercüme edilmiştir (İstanbul 1971). **6. Nażariyyetü'l-harb fi'l-İslâm** (Kahire 1380/1961). Bu küçük hacimli kitabı Almanca ve İngilizce'nin yanı sıra Cezâ Ahmed Kasem *La conception de la guerre dans l'Islam* adıyla Fransızca'ya çevirmiştir. Cemal Karaağaçlı bu çeviriyi *İslâm'da Savaş Kavramı* ismiyle Türkçe'ye aktarmıştır (İstanbul 1976, 1985). Ebû Zehre'nin bu alandaki diğer eserleri de şunlardır: *el-Milkîyye ve nażariyyetü'l-'aķd* (Kahire 1977), *Muḥādarât fi'l-vâķf* (Kahire 1959), *Müşkiletü'l-evkâf* (Kahire 1935), *Buhûs fi'r-ribâ* (Kahire, ts.), *el-Ahvâlü's-şâhşîyye* (Kahire 1948, 1950, 1957), *Muḥādarât fi'aķdi'z-zevâc ve aşâruhû, muķârene beyne'l-meżâhibi'l-fıkhiyye ve'l-ķavâni-ni'l-Ārabiyye* (Kahire 1948, 1971), *el-Velâye 'ale'n-nefs* (Beyrut 1970; Kahire 1994), *Şerhu Kânûni'l-vaşîyye* (Kahire 1950, 1978; Urduca'ya da tercüme edil-

miştir), *Aḥkâmü't-terikât ve'l-mevâris* (Kahire 1949), *el-Mîrâs 'inde'l-Câferiyâye* (Kahire 1955, 1970; Tahran 1984). Osman Şekerci, müellifin zekâtla ilgili bir çalışmasını *Uygulamalı Zekat Hukuku: Temel Kaideler* ismiyle tercüme etmiş (Konya 1978). Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'nın sigortayla ilgili görüşlerine karşı yazdığı mütalaayı ise "Büyük Üstat M. Ebû Zehre'nin Cevabı Yazısı" adıyla Hayreddin Karaman Türkçe'ye çevirerek *İslâm'a Göre Banka ve Sigorta* isimli eserinin sonuna eklemiştir (İstanbul 1981, s. 200-224).

C) Biyografi. **1. Hâtemü'n-nebiyyîn** (I-II, Kahire 1973; trc. Mehmet Keskin, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, I-IV, İstanbul 1993). **2. el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire 1947; trc. Osman Keskoğlu, *Ebû Hanîfe*, Ankara 1962; İstanbul 1966; Konya 1981). **3. el-İmâm Zeyd: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire 1959; trc. Salih Parlak – Ahmet Karababa, *İmâm Zeyd*, İstanbul 1993). **4. el-İmâm eş-Şâdîk: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire, ts.; trc. İbrahim Tüfekçi, *İmâm Cafer*, İstanbul 1992). **5. el-İmâm Mâlik: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire 1365, 1952; trc. Osman Keskoğlu, *İmâm Malik: Hayati-Görüşleri-Fıkhi*, Ankara 1984). **6. el-İmâm eş-Şâfi'i: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire 1364, 1948; trc. Osman Keskoğlu, *İmâm Şâfi'i*, Ankara 1969, 1987). **7. el-İmâm Ahmed b. Hanbel: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire 1947; trc. Osman Keskoğlu – Gündüz Erçan, *İbn Hazm*, İstanbul 1996). **9. el-İmâm Ibn Teymiyye: Hayâtühû ve 'aşruhû-ârâ'ühû ve fıkhu** (Kahire 1952; trc. Osman Keskoğlu, *Şeyhulislâm Ahmed ibn Teymiyye: Hayati-Görüşleri-Fıkıhtaki Yeri*, Üslü, Ankara 1987; trc. Nusrettin Boilelli – Vecdi Akyüz – Adil Bebek, *İmâm ibn Teymiyye: Hayati-Fıkırları-Eserleri-Çağı ve Fıkhi*, İstanbul 1988). Ebû Zehre bu eserlerinde mezhep imamlarının hayatı ve eserleri yanında ilmî metotları, görüşleri, mücadeleleri, haklarında söylenenler, mezheplerin yayılışı ve buna tesir eden etkenler ve mezhepler arası tartışma konularını objektif kriterlere uygun biçimde ele almıştır. Bunlardan dört mezhep imamıyla ilgili olanların Aisha Abdurrahman Bewley tarafından *The Four Imams*:

Their Lives, Works and Their Schools of Thought adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir (London 2000).

D) Diğer Eserleri. **1. Muḥādarât fi'n-naşrâniyye** (Kahire 1942, 1368, 1381/1966). Üniversitede verdiği on konferansı ihtiva etmektedir. Âkif Nuri'nin *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar* adıyla tercüme ettiği eser (İstanbul 1978) İngilizce, Fransızca ve Urduca'ya da çevrilmiştir. **2. Mukârenâtü'l-edyân: ed-Diyânatü'l-ķadîme.** Ezher Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğrencileri için hazırlanan bir ders Kitabidir (Kahire 1938, 1965). **3. Târihu'l-cedel** (Kahire 1935, 1943, 1980). **4. el-Hâṭâbâ: Uşûlühâ-târiħuhâ fî ezhéri 'uşûrihâ 'inde'l-'Arab** (Kahire 1934). **5. Târiħu'l-meżâhibi'l-İslâmiyye: I- Fi's-Siyâse ve'l-'aķâ'id; II- Fi Târihi'l-meżâhibi'l-fıkhiyye** (Kahire 1975). Eserin I. cildini Etherim Ruhi Fiğlalı – Osman Eskicioğlu (İstanbul 1970) ve Hasan Karakaya – Kerim Aytekin (İstanbul 1983) *İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. II. cildi ise Abdulkadir Şener tarafından *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi* ismiyle tercüme edilmiştir (I-IV, Ankara 1968-1969, 1983). Sıbgatullah Kaya, kitabın tamamını *İslâm'da İtikadî, Siyâsi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1996, 2004). **6. Tanzîmü'l-üsre ve Tanzîmü'n-nesl** (Kahire, ts.). **7. et-Tekâfûlü'l-ictimâ'i fi'l-İslâm** (Kahire 1384/1964). E. Ruhi Fiğlalı ve Osman Eskicioğlu eseri *İslâm'da Sosyal Dayanışma* adıyla tercüme etmiştir (İstanbul 1969, 1976). **8. Tanzîmü'l-İslâm li'l-mücteme'** (Kahire, ts.). 1965 Mayısında Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye'nin düzenlediği konferansa sunulan bir tebliğ olup M. Vesim Taylan – Nurettin Demir tarafından *İslâm'da Toplum Düzeni* (İstanbul 1993; *Aile ve Toplum*, İstanbul 2004) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. **9. el-Mücteme'u'l-insâni fi zilli'l-İslâm.** 1966'da Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye'nin düzenlediği konferansa sunulan bu tebliği (Kahire 1986), Osman Şekerci *İslamın Gölgesinde İnsanlık* adıyla tercüme etmiş (İstanbul 1970), eser ayrıca İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilmiştir. **10. er-Red 'alâ meşrû'i vizâreti's-şü'ûni'l-ictimâ'iyye fi'l-üsre** (Kahire 1394/1974). **11. el-Vahdetü'l-İslâmiyye** (Beyrut 1972; Kahire 1985). İbrahim Sarmışın *İslam Birliği* ismiyle Türkçe'ye tercüme ettiği eser (Konya 1996) İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilmiştir. **12. el-Cezâ'irü'l-müsâlime** (Kahire, ts.). **13. ed-Dâ've ile'l-İslâm.**

1973'te Mecma'ı-l-buhûsi'l-islâmiyye'de sunulan tebliğidir (Kahire, ts.). Maşuk Aydin'in *İslâm'a Davet* adıyla tercüme ettiği eser (İstanbul, ts. [Birleşik Yayıncılık]) İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilmiştir. Nâsir Mahmûd Vehdân, Muhammed Ebû Zehre'nin yönettiği yüksek lisans ve doktora tezlerini, katıldığı toplantıları, radyo konuşmalarını, çeşitli dergilerde yayımlanan yazılarının tam listesini, kitap, dergi ve gazetelerde hakkında çıkan yazıların yerlerini kaydetmiştir (*Ebû Zehre 'alîmen İslâmiyyen*, s. 272-404).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Ebû Zehre, *Zehretü'l-tefâsîr*, Kahire, ts. (Dârû'l-fikri'l-Arabi), I, 3-11, 355-358, ayrıca bk. *Mukaddime*, I, 13-15, İftitâhiyye, I, 17-19; a.mlf., *el-Imâm es-Sâdîk*, Kahire, ts. (Dârû'l-fikri'l-Arabi), s. 327 vd.; a.mlf., *el-Ahvâlû's-sâhiyye*, Kahire 1377/1957, s. 303-309; a.mlf., *İslâm Hukuku Metodolojisi: Fikih Usûlü* (trc. Abdülkadır Şener), Ankara 1973, s. 101; a.mlf., *el-Milkîyye ve nazarîyyetü'l-akd fi's-serî'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 3-4; Enver el-Cündî, *A'lâmü'l-karni'r-râbi'* 'aşer el-hicri: A'lâmü'd-da've ve'l-fîkr, Kahire 1981, I, 35-49; Hayreddin Karaman, *İslâm'a Göre Banka ve Sigorta*, İstanbul 1981, s. 200-224; a.mlf., *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 315, 349; Zirikli, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 25-26; Ebû Bekir Abdûrâzîk, *Ebû Zehre: İlmâmu'sârih, hayâtuhu ve eseruhu'l-îlmî*, Kahire 1985; a.mlf., *Ebû Zehre fi re'yi 'ulemâ'i'l-âşîr*, Kahire 1986; Mahmûd es-Serkâvî - Muhammed Recep, *el-Mahalletü'l-kubrâ: Târih ve sahîyyât*, Kahire 1987, s. 40-50; M. Recep el-Beyyûmî, *en-Nehdatü'l-İslâmiyye fi siyâeri a'lâmihe'l-mu'aşîrin*, Kahire 1987, III/5, s. 217-246; a.mlf., "es-Şeyh Muhammed Ebû Zehre fakihün mültezemün", *et-Tezâmünü'l-İslâm*, XXXVII/9, Mekke 1403/1983, s. 72-77; XXXVII/11 (1403/1983), s. 85-89; Ömer Rizâ Kehâle, *el-Müsterek*, Kahire 1408/1988, s. 585-586; Abdürüsûl el-Gaffâr, *Beyne'l-Kûleynî ve hüsûmî: Mevkîî Muhammed Ebû Zehre mi'ne'l-Kûleynî*, Beyrut 1415/1995; Nâsir Mahmûd Vehdân, *Ebû Zehre 'alîmen İslâmiyyen: Hayâtuhu ve menhecûhu fi buhûsihi ve kütübîh*, Kahire 1417/1996; Lem'îl-Mutî', "es-Şeyh Muhammed Ebû Zehre", *Mevsû'atû hâze'r-râcûl min Mîsr*, Beyrut 1417/1997, s. 484-490; İsa Abduh, *et-Te'mîn beyne'l-hilli ve tâhirîm*, Kahire, ts. (Dârû'l-i'tisâm), s. 136-147; *Lîvâ'u'l-İslâm*, XVIII/3, Kahire 1964, s. 147-151; XVIII/4 (1964), s. 208-212; XVIII/5 (1964), s. 274-277; XVIII/6 (1964), s. 339-342; XVIII/7 (1964), s. 403-407; XVIII/8 (1964), s. 465-468; XVIII/11 (1964), s. 658-662; M. Râsîd en-Nedîvî, "es-Şeyh Muhammed Ebû Zehre", *Mecelletü'l-Mecma'î'l-îlmîyyi'l-Hindi*, II/1-2, Aligarh 1977, s. 193-196; Abdülmuzîz Abdülhamîd el-Cezâr, "Muhammed Ebû Zehre: Şeyhu'l-fukahâ'i'l-mu'aşîrîn", ME, LVI/8 (1984), s. 1266-1273; M. Ahmed Serrâc, "Cühûdü's-Şeyh 'Ebî Zehre' fi taṭvîri'd-dîrâsâti'l-fîkiyye", *Dîrâsât 'Arabiyye ve İslâmiyye*, sy. 11, Kahire 1992, s. 73-97; M. Veṭfâ Rîşî, "Ebû Zehre (Muhammed)", *el-Mevsû'atû'l-Arabiyye*, Dimaşk 1998, I, 126-127.

MUHAMMED EBÜ'L-FAZL İBRÂHÎM

(محمد أبو الفضل إبراهيم)

Muhammed Ebû'l-Fazl
İbrâhîm el-Mîsrî
(ö. 1981)

Tenkîti neşirleriyle tanınan
Mîsrî âlim ve edip.

I-IV, Kahire 1962; Beyrut 1405); *Kîşaşü'l-Kur'ân*.

B) Tahkikleri. İbnü'l-Kiftî, *Inbâhû'r-ruvât* (I-IV, Kahire 1369-1393/1950-1973); Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülâk* (I-IX, Kahire 1960-1970); İbn Ebû'l-Hadîd, *Serâhu Nehci'l-belâğâ* (I-XX, Kahire 1378-1380, 1385-1387); Müberred, *el-Kâmil fi'l-edeb* (I-IV, Kahire 1376); Harîrî, *Dürretü'l-ğavvâs* (Kahire 1975); Zemâhşerî, *el-Fâ'il fî ğâribî'l-ħâdiṣ* (mûsterek, I-IV, Kahire 1364, 1391); İmrûülkays, *Divâن* (Kahire 1964); Nâbîga ez-Zübâyâni, *Divâن* (Kahire 1397); Bahâ Zühâr, *Divâن* (mûsterek, Kahire 1397); Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn* (Kahire 1954); Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (Kahire 1955); Sehâvî, *Buğyetü'r-râgîb* (Kahire 1991), Sûyûtî, *Buğyetü'l-vu'â'ât* (Kahire 1384/1964), *el-Müzhîr fî 'ulûmî'l-luġâ* (mûsterek, I-II, Beyrut 1406), *Târihu'l-ħulefâ'* (Kahire 1396), *el-İtâkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân* (Kahire 1387/1967), *Hüsnu'l-Muħâdâra* (I-II, Kahire 1387); Kâdî el-Cûrcânî, *el-Vesâṭa* (mûsterek, Kahire, ts.); İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtû'l-evrâk* (Kahire 1391/1971); Ahmed b. Muhammed el-Meydâni, *Mecma'ü'l-emşâl* (I-IV, Riyad 1393); İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhâki, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî* (I-II, Kahire 1380); Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Simârû'l-ķulâb* (Kahire 1384); Ebû'l-Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-emşâl* (I-II, Kahire 1384); Şerîf el-Murtâzâ, *Kitâbû'l-Emâlî* (*Emâlî'l-Murtâzâ* diye de tanınan *Gurerü'l-fevâ'îd*; I-II, Kahire 1373/1954); Kemâleddin İbnü'l-Enbârî, *Nûzhetü'l-elîbbâ'* (Kahire 1386), *el-Ezdâd* (Küveyt 1380; Sayda 1987); Zerkeşî, *el-Burhân* (I-IV, Kahire 1376/1957); Buhârî, *el-Câmi'u's-sâhiḥ* (mûsterek, I-IX, Mekke 1404); İbn Nûbâte el-Mîsrî, *Serâhu'l-'uyûn* (Kahire 1383/1964), *Radiyyüddin es-Sâgâni*, *et-Tekmile* (mûsterek, I-VI, Kahire 1399); Safedî, *Tamâmü'l-mütûn* (Kahire 1389); Ali b. Ebû Tâlib, *Sec'u'l-hamâm fi hükmi'l-imâm* (mûsterek, Beyrut 1386; eser ve tahkikleri için ayrıca bk. M. Hayr Ramazan Yûsuf, II, 128-129).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *Medhal ilâ târihi neşri'l-târîşî'l-Ārabi*, Kahire 1405/1984, s. 51, 85, 87, 139, 141, 143-145, 271; Abdülâlah b. Abdürrâhîm Useylân, *Tâhâkiku'l-mâhtâṭât beyne'l-vâkî'a ve'l-menheci'l-emşâl*, Riyad 1415/1994, s. 107-108; Ahmed el-Alâvîne, *Zeylû'l-Ālâm*, Cidde 1418/1998, s. 194; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmetü'l-Ālâm*, Beyrut 1418/1998, II, 127-129; Nîzâr Abâza - M. Riyâz el-Mâlikî, *İtmâmü'l-Ālâm*, Beyrut 1999, s. 263.

